

CAMİLERDE BULUNAN TARİHİ HALI VE KİLİMLER İLE BUNLARIN HIRSIZLIK VE YIPRANMALARA KARŞI KORUMA ÖNERİLERİ

Fahrettin KAYIPMAZ

s. 1

Sayın Başkan, Değerli Sempozyum üyeleri ve misafirler.

Düz veya düğümlü dokuma yaygılar dediğimiz halı ve kilimlerimiz, Anadolu Türk insanıyla her dönemde yaşamış etnografik bir belge olarak, kültür varlıklarımız ve eski eserlerimiz içinde önemli bir yere sahiptir. Tarihimizden gelen bütün belgeler gibi, halı ve kilimlerimiz de yapıldığı ve yaşandığı dönemin önemli değerlerini yansıtmaya özelliği göstermesiyle* gerek eski eserlerimizin tahribi ve korunması açısından, gerekse eski eser kaçakçılığının önemli bir malzemesi olması açısından, üzerinde son derece hassas ve titizlikle durulması gerekli bir konudur.

s. 2

halı veya kilimlerin ilk kez nasıl ve kimler tarafından dokunduğu konusunda elde çok az malzemenin bulunuşu, bu konuda kesin bir fikir yürütmeyi engellemektedir. Bu güne kadar yapılmış ,birçok arkeolojik kazıda ele geçen dokuma parçaları, dokuma aletleri ve boya maddeleri, özellikle neolitik devirlerden itibaren insanlar tarafından düz dokumaların yapıldığı ve kullanıldığı fikrini güçlendirmektedir. Ancak, yaygı olarak düz veya düğümlü dokumaların ilk kez ne zaman dokunduğu konusunda şu andaki materyallerimiz yetersiz kalmaktadır.

s. 3

Buna rağmen, özellikle düğümlü dokuma yaygıların ya da kısa anlamıyla halıların, bu güne kadar bulunmuş en erken örneklerinin Türk bölgelerinde görülmesi ve Türk kurganlarından çıkarılmasına dayanarak, ilk kez Türkler tarafından dokunduğu ve kullanıldığı fikri bugün için geçerliliğini korumaktadır-. Bu bakımdan özellikle düğümlü dokuma yaygılar, kendimize ait birer kültür mirası olarak eski eserlerimiz içinde önemli bir yere sahiptir.

Türkiye'de ilk kez bir Üniversite tarafından düzenlenen böyle bir sempozyum içinde halı ve kilimlerimizin tahribatı ve kaçakçılığı konusundaki tebliğimize yer vermelerinden ötürü ilgililere ayrıca teşekkür etmek isteriz.

Sayın Başkan, Değerli konuklar,

Belirli çözümlerine başka küçük ilme ipleri düğümlenerek yapılan ve yüzü havlu gibi görünüm veren düğümlü dokuma yaygıların, ilk kez Türk kurganlarından çıkarılmasıyla önem kazanan, daha sWra Avrupalı ressamların tablo ve kolleksiyonlarında görülerek Türk bahsi imajını bütün dünyada kabul ettiren hanlarımız; yapıldığı dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değerlerini yansıtabilme özellikleriyle önemli birer kültür varlığıdır.

s. 4

Halı ve kilimlerimiz önemli birer kültür varlığıdır. Çünkü;

Dokunuş şekli ve tekniği, motifleri anlamları ve sembolizmi, renkleri ve boyları ile Türk halıları dokunduğu yer ve zamanın teknik, ekonomik ve estetik değerlerini aktarabime özelliğine sahiptir.

Asya Ortasından Anadolu'ya değin büyük bir haritada yaşama şansına sahip olmuş boyların, yaşama şekilleri, dokuma yaygılarında hayat bulmuş, ve bu anlatım değerleri, aynı karakter içinde farklı renk ve motif geleneğiyle günümüze ulaşmıştır.

Her motif ve rengin bir ifadesi vardır yaygılarda... Bu ifadeler kimi zaman anıdır, kimi zaman sevinç, kimi zaman da hayal.: Ve tezgah tan çıkan her parça onu dokuyan insanın mektubu gibidir aslında...

s. 5

Halı ve kilimlerimizde karakterize olmuş motifler ve renkler, onu dokuyan insan ve çevresinin bir anlatım aracıdır. Kullandığı yünün bükümü ve kalitesi, boyasının özellikleri ya da hangi köklerden veya bitkilerden nasıl elde edildiği, düğüm kalitesinin sıklığı veya seyrekliği, motiflerin sembolik anlatım yeteneği veya stilizasyondaki estetik boyutlar o çevrenin önemli değerlerini verirler bize... Bu yüzden halı ve kilimlerimiz yapıldığı dönemin etnografik ve sanat tarihi belgeleri gibidirler. Antropolojik olarak da önemli bir kritik imkanı sağlarlar.

s. 6

Türk insanı sosyal mevkisini ve geleneğini; taşıdığı boyun şekil formunu, çevresinden aldığı doğal boylarla sembolize ederek halı ve

kilimlerinde sadeleştirmiştir. Bu kimi zaman onun belliliği, izi ve varlığı olmuştur. Ve çoğu zaman kendi motifiyle temsil edilir olmuştur. Böylece yayla ve otlaklarda çoğu zaman konuşan dil motiflerin dili olmuş, sergiden çadır örtüsüne; yastıklardan eğer örtüsüne bu kimlik işlenmiştir.

s. 7.

Motiflerdeki karakterler bazen o toplum içinde öylesine teferruatlanır olmuştur ki, günümüzde bir halı aynı bölge içindeki farklı kimlikleri temsil etmeye başlamıştır. Bugün Türk halıları gibi önemli bir yapı içinde ana başlıklarla Türkistan halıları, Kafkas halıları ve Anadolu halıları gibi çok önemli büyük gruplar yanında, yalnızca bir Sivas'ta; Divriği halıları, Şarkışla halıları veya Zara halıları gibi daha karakterize olmuş alt grupların bulunması bu estetik boyutun, aynı kalıp içindeki zengin formasyonundandır. Bu yüzden Anadolu halıları içinde Yağcıbedirden Döşemealtına, Şarkışla'dan Kula'ya değin yüzlerce beldede şekil ve teferruatıyla farklı modeller gelişebilmiştir.

s. 8

Halı ve kilimlerimiz önemli birer tarihi eserlerimizdir, Çünkü, malzemeleri ile tarihtir, dokuma şekil ve tarzı ile tarihtir, motifleriyle tarihtir ve renkleriyle tarihtir... Slaytlarda gördüğümüz motifler ve renkleriyle dokuma tarzı ile bu halılarımız günümüzde camilerimizde bulunan ve yaklaşık dörtüzyıllık mazisiyle gerçek bir tarih olmuş varlıklarımızdır. Taşıdığı değerler ve estetik imkanları ile bugünkü halıcılığımız için önemli birer kaynaktırlar.

s. 9

Anadolu halılarında motifler anlamlı ve geleneksel bir üslupla sembolize edilmiştir. Anadolu insanı kendisini veya çevresini, sevincini veya acısını, anılarını veya hayallerini sembolik değerler vererek aktarmıştır çoğunlukla...

Yaygılardaki çizgiler veya motifler onun tasarladığı veya aktarmayı düşündüğü şeyin sembolik karşılıklarıdır. Bir kuş veya bir ejder, bir gül veya bir lale sembolik anlamlarla yüklenmiş objelerdir ashnda...

s. 10,

Anadolu halılarının bir Önemli diğer özelliği Bu anlatım veya aktarımın halı ve kilimlerdeki stilizasyonudur. Objelere yüklenmiş sembolik değerler halı ve kilimlerde bir de stilize edilerek uygulamalar. Dokuma tekniğinden gelen kolaylıklarla da formlar gerçeğinin sadece hatırlan-

ması istenircesine stilize edilirler. Böylece anlatılacak her şey halı ve kilimde hem vardır, hem de gizlidir, anlayanın dilindedir...

s. 11

Bu açıdan halı ve kilimlerimiz onu dokuyan insan ve toplumunu; kültür düzeyi ve estetik değerlerini; koşullarının ekonomik boyutlarını, tamamıyla değil ama bir ölçüde yansıtabilme kabiliyetleri ile önemli bir kültür mirasıdır.

s. 12

Dokunduğu dönem içinde ihtiyaç için doğal bir tarzda üretilen halı ve kilimlerimiz, kültür mirası olarak günümüz insanı için hiç şüphesiz birer sanat eseri gibidirler. Ve sanat eserleri gibi anlaşılmaya ve değerlendirilmeye muhtaçtırlar. Bugün müzelerde veya galerilerde sanat eseri formunda gözüken bu eserlerin macerası, özünde onu yapan insanın mütevazı, iddiasız ama mükemmel dünyasıdır aslında. Bu yüzden de bu dünya unutulmadan irdelenmeli ve değerlendirilmelidir.

s. 13

Yapıldığı şartlar içinde hiç şüphesiz bu motifler ve genel halı veya kilim kompozisyonu iddiasızdı. Ama bugün bu halılar herbirisi mükemmel bir ekol halinde Anadolu insanının kimliği olmuştur. Ve en önemlisi bu çizgiler her kültür içinde kendine özgü kalabilmiştir.

s. 14

Anadolu Türk insanının motif değerleri hiçbir zaman tekeli de olmamıştır. Uzun göçler yapmış boyların, üzerine konduğu ve komşu olduğu kültürlerden de alıntılar yaptığı bir gerçektir. Bu halımızın bordüründeki bu motifleri Milattan önce Birinci binde İvriz kaya anıtında görmek mümkündür.

s. 15

Sadece halı ve kilimlerimizde değil Anadolu insanının bu tabii çevresi ve tabiatı muhteşem taçkapılardaki ramilerden, ahşap künde kariye; kalemisi ve çiniden hüsnü hat ve tezhibe; bindallı ye yazmalardan iğne oylarına kadar bir dizi alanda kendisini hissettirmiştir.

s. 16

Kültür tarihimiz içinde böylesine önemli bir yeri bulunan bu halı ve kilimlerimiz bugün hangi durumdadır?... Biz günümüze kalabilmiş halı ve kilimlerimizden Müzelerimizdeki mevcutları dışında kaç adedini biliyor veya tanıyoruz?,

Üzüntü ile söylemek gerekirse Türkiye Müzelerindeki btrkaçbin halı ve kilim dışında Anadolu'da bugün lime lime yok olmak üzere bulunan onbinlerce halı ve kilimin kaderlerini henüz bilmiyoruz. Bugün Anadolu'da en ücra köşemize kadar yapılmış binlerce köy veya kent cami veya mescitlerinde, gene Anadolu insanı tarafından yapılmış ve vakfedilmiş yığınla halı ve kilim bulunmaktadır.

s. 17

Dokunduğu ev dışında tarihin derinliklerinden günümüze miras olabilmış yaygılarımız işte bu cami ve mescitlerimizde bulunan vakıf halı ve kilimlerimizdir. İnsanımızın en küçük bir yerleşim yerinde mütevazı imkanlarıyla yaptığı mescutler gene o insanlar tarafından tefriş edilmiştir. Yüzyıllar boyunca her evin tezgahı bir veya birkaç kez de bu mescit ve camiler için en itinalı parçaları dokumuştur.

s. 18

Yaratana için kul olma noktasında secdeye aracı olmak fikriyle üretilen seccadeler, bir gelenek halinde camilere dokunmuş ve vakfedilmiştir. Bu önemli vakıf geleneğimiz sayesinde ki bu önemli kültür mirası parçalarımız bu günlere ulaşabilmiştir.

Ancak günümüzde bu cami ve mescitlerimizde bulunan bu halı ve kilimler ne durumdadır?... Zamana karşı dayanıksız bir malzeme olan yün, doğal şartlarda bile zaten çabuk yıpranmaktadır. Özellikle kıymeti bilinmeden kullanılan yada gerekli bakım ve havalandırılması yapılmayan yüzyıllar boyu bir kenarda kalan halı ve kilimlerimiz çok zor şartlar altında günümüze ulaşmışlardır.

s. 19

Halı ve kilimlerimizi bekleyen son, birkaç aşamada ele alınabilir: Birincisi, halı ve kilimlerimiz kullanım nedeniyle çok çabuk yıpranmakta ve eskimekte dirler,

ikincisi, yıpranan halı ve kilimlerimiz camilerimizde bu konudaki eğitim eksikliği nedeniyle eşiklere, merdivenlere veya soba altlarına çakılmakta, veya odunluk ve ardiyelerde çürümeye terk edilmektedir.

Üçüncüsü. Gene bu eskiyen parçalar yüzeysel cami onarımları veya hela yapımı gibi sudan sebeplerle esnafa satılmakta veya kışlık odun-kömür ihtiyacı için takas edilerek paraya çevrilmektedir.

Dördüncüsü, sözde camiye ve sergilerini makina halıları ile tek örnek haline getirecek hayırsahibine devredilmektedir,

VE son olarak da bu işin tatlı parasına alışmış kaçakçıların ekipleri vasıtasıyla camilerimiz tek tek gezilerek kıymetli parçalar tesbit ettirilmekte ve uygun bir zamanı kollanıp camilerden çalınmaktadır.

s. 20

Halı ve kilimlerimiz, kültür varlıkları içinde Önemli olmaları yanı sıra özelliklerine göre de meraklıları için cazip rakamlarla alış-verişi yapılan kolay kaçakçılık belgeleridir. Özellikle de çok kolay taşınabilmesi ve etnografik eserlere getirilen piyasa serbestliği onun daha kolay kaçırılmasını temin etmektedir. Yasalarca etnografik eserlerin tümüne getirilen alışveriş kolaylığı özellikle çok kıymetli halı ve kilimlerimizin de bizzat devlet müzeleri eliyle kontrol edilmesi imkanını ortadan kaldırmış bulunmaktadır. Anadolu'da binlerce camiden çok azında demirbaş kaydı da bulunduğu göre camilerden yukarıda saydığımız yollarla hergün piyasaya düşen bu antik parçalar nasıl kontrol edilebilecek, bu kaçakçılık daha ne kadar devam edebilecektir.

Kısaca halı ve kilimlerimizin bugünkü Türkiye şartlarında mevcut durumları ne yazık ki bu şekildedir.

s. 21

Bu halılara özellikle dikkatinizi çekmek isteriz. Anadolu'da bir şehir camisinde, bir cami görevlisi tarafından bu iki halı, aslında büyük bir halının iki parçası, bit pazarına götürülmüş ve caminin kışlık ihtiyaç olan odun parası 50.000 TL na pazar esnafına satılmıştır. Bu halıların eski eser olarak önemleri yanında maddi olarak da büyük rakamlarla ifade edilebilecek kıymetleri bulunmaktadır. Bir tesafüf eseri bu halılar bugün müzelerimizde koruma altına alınmıştır. Bugün Anadolu'da yüzlerce halı veya kilim bu halının düştüğü şekilde piyasaya düşmektedir. Piyasaya düşen bu halı ve kilimlerin ancak binde biri bu halı gibi şanslı olabilmektedir. Bu konuda hiçbir eğitim görmemiş, konunun önemini de duymamış binlerce görevlimiz veya cami derneklerinin yönetimi üstlenmiş kişilerin insafına kalmış onbinlerce halı ve kilimimizin akıbeti maalesef bu halılarımızın akıbeti gibidir.

s. 22

Camilerimizde satılmayan veya çalınmayan halılarımızın durumu da ayrı bir konudur. Burada yüzyıllarca üzerine gün ışığı değmeyen parçalar kendi kaderleriyle baş başa, lime lime yok olmaktadırlar. Burada sizlere sunduğumuz bu halı ve kilimler kendi bölgemizde 270'i aşkın cami veya mescitte yaptığımız araştırmanın sonucunda tesbit edemediğimiz parçalardan, yalnızca küçük bir bölümdür.

s. 23

Bu halılar, daha doğrusu parçalar camilerimizin depo veya ardiyelerinden toz ve göve bulutu içinde bir araya getirilmiştir.

s. 24

Anadolu halı grupları içinde ünik bir özelliği bulunan böyle bir halıyı camimizin eşliğinden topladık.

s. 25

Bu halıda olduğu gibi erken dönem sayılabilecek böyle bir halıyı bir camimizin şadırvanındaki abdest taburelerine on onbeş parçaya ayrılarak çakılmış vaziyette bulma şansına sahip olabildik.

s. 26

Bu iki kilimden sağdakini cami fevkanesine çıkan merdivenden, soldakini ise soba altından üzerindeki elliye aşkın çiviye çıkarmak suretiyle görebildik.

s. 27

Bu parçalar gibi daha bir yığın halı ve kilimimiz aynı macera içinde her gün lime lime yok olmaktadır, ilme ilme dağılan bu parçalar Anadolu insanının göz nuru, abnteri, vesikasıdır. Bütün eski eserlerimizin olduğu gibi bu şartlar altındaki halı ve kilimlerimizin de bir an önce kurtarılması, korunması gereklidir.

s. 28

Kültürümüzün geleceğine sahip çıkmak önce bu kültürü tanımakla mümkündür. Camilerimizde örneklerini her zaman bulabileceğimiz bu parçalar binlerce. Bu konuda hassas ve kıymet bilen görevlilerimiz maalesef çok azdır. Zamana karşı zaten dirençsiz ve mukavemetsiz bir malzeme olan yün dokumalar bir de koruma koşullarının zorluğu eklince çok çabuk yıpranıp yok olmaktadırlar. Çıkarılabilecek yeni bir yasa ile bu durumda zaten vakıf özellikleri düşen bu halı ve kilimlerimizi bu şartlar altından kurtarmak bizim elimizdedir.

s. 29

Eski eserlerimizin korunmasında eğitimin en önemli etken olduğu bir gerçek. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde cami veya mescitlerimizde bulunan vakıf teberrukat eşyalarının kullanılması ve korunması hususunda cami görevlilerine verilecek hizmet içi eğitimi çok büyük faydalar sağlayacaktır. Bu slaytımızda olduğu gibi hanlarımızın eski bir

malzeme olarak, bir kumaş parçası gibi yırtılarak boş kalan sergi yerlerine yamamak fikrini ancak böyle bir eğitimle giderebiliriz.

s. 30

Aynı eğitici faaliyet kapsamında cami dernekleri vasıtasıyla, cami halı veya kilimlerinin her ne surette olursa olsun camilerimizden çıkmasını veya satılmasını engellemek mümkündür. Vakıf teberrukat Eşyaları Yönetmeliği gereğince her türlü vakıf tebeırukâtının cami dışına çıkması yasaklanmış olmasına rağmen Anadolu'da birçok camimizde bu eşyaların kayıtları henüz yapılmış olmadığından konu son derece kontrolsüz bulunmaktadır.

s. 31

Özellikle çok miktarda antik parçası bulunan camilerimizde hırsızkarşı önlem alabilir, basit ve çağdaş alarm tesisatlarının otomobillere takıldığı bir devirde, yüzlerce arabayı satın alabilecek kıymetteki halıların bulunduğu bu mabetleri daha iyi koruyabiliriz.

s. 32

Özellikle kültür ve tabiat varlıkları ticareti yapanların kontrol edilmelerini ve denetlenmelerini daha zorlayıcı yasalarla temin etmek mümkündür. Etnografik eserlerin yurtiçinde alım-satımını serbest bırakan yeni yasa bu konunun ticaretini yapanlarca çok iyi değerlendirilmektedir. Bu konuda devlet müzelerinin kontrol imkanı kalmamıştır. 14. yüzyıl bir Türk Halısını vatandaş artık müzelerimize getirmiyor. Devlet müzelerinin eser koleksiyonlarını genişletmek için mevcut ödeneklerinin yetersiz olması bu işi yapan tacirlerin işine geliyor ve aksi bir propaganda ile vatandaşımız hergün müzelere karşı soğutuluyor. Etnografik eserler konusunda alım-satım serbestliği de bulunduğu için çok kıymetli parçalar ancak verilen fiyat vatandaşa uygun gelirse müzelere alınabiliyor. Bu durum da ancak eski eser kaçakçısının işine geliyor.

s. 33

Bu nedenle bugün cami veya mescitlerimizden çıkarak piyasaya düşen çok miktarda halı ve kilimimiz, taşıdıkları bu çok önemli değere rağmen devlet müzeleri haricinde esnaf vitrinlerini süslemektedir. Bu durum diğer bütün kıymetli ve belge niteliği taşıyan etnografik eserlerimiz için de geçerlidir.

s. 34

Anadolu'daki binlerce cami ve mescit birer hazine saklamaktadır. Böylesine geniş bir bölgede araştırma ve tesbit yapmak hem çok zor

hem de uzun bir zaman işidir. Ancak buna rağmen bu varlıklarımızın bir an önce tesbit edilmesinde fayda vardır. Kısa vadede koruma önlemleri almadığımız takdirde çok değil 20 sene sonra bugünkü hazineden elde hiç birşey kalmayacaktır.

s. 35

Eski eser korumacılığı bir bilgi ve eğitim işidir. Basın ve yayının, özellikle televizyonun halkımızın eğitiminde büyük bir gücü bulunmaktadır. Bu değerli imkan; eski eserlerimizin tahrip edilmemesi ve kaçakçılığına karşı daha verimli bir şekilde kullanılmalıdır. Ayrıca okullarımızda verilen temel eğitim içinde eski eserlerimiz konusunun işlenmesi yeni yetişen gençliğimizin konuya yaklaşımında çok büyük farklılıklar getirecektir.

Her varlığın devlet koruması altına alınması hem mümkün değil hem de çözüm değildir. Kitlelere aktaramadığımız bir eski eser korumacılığı hiçbir zaman kesin ve olumlu bir sonuç getirmeyecektir.'

Bugün bizler geçmişimizin değerleri ve önemini herhangi bir pop şarkıcısı kadar bilmiyorsak, bir kültür varlığı kavramının en az yeşil çevre kadar önemli olduğunu aktaramıyorsak, ve eski eser korumacılığında en tabanda hizmet veren müzecileri bir otelin ahçısı veya garsonu kadar gündeme getirip maddi ve manevi itibarım veremiyorsak, eski eserlerimiz ve kültür varlıklarımız bugün olduğu gibi daha uzun müddet sahipsiz kalacaktır.

s. 36

Sonuç olarak eğitimin bu önemli konuda en büyük destek olduğu kanaatindeyiz. Gerek okulda eğitimin gerekse kitle eğitiminin basın yayın yoluyla devamlı gündemde tutulması kısa vadede çözüm getirebilecek yaklaşımlardır.

İlginize teşekkür eder, saygılar sunarım...